

Вступ

Дослідження і наукове обґрунтування складних і суперечливих процесів, що відбуваються у товарній формі виробництва, набувають сьогодні важливого значення. Це пояснюється тим, що її основні елементи – гроші, ціна, кредит, заробітна плата, валютні курси тощо, а також такі її супутники, як інфляція, безробіття, циклічні спади є ключовими категоріями сучасних економічних систем. Додаткову актуальність дослідженню товарної форми виробництва надає те, що ринкова трансформація означає зростання ваги цих категорій у вітчизняній економіці.

У ХХ ст. товарні економічні системи помітно змінилися. Особливо помітні зміни у цих системах відбулися в останній третині сторіччя в умовах різкого зростання ролі наукових досліджень у виробництві та формування ресурсноощадного типу відтворення, посилення інтеграційних і глобалізаційних процесів, збільшення питомої ваги працівників складної праці, а також тих, хто працює за наймом, розгортання процесів денационалізації і приватизації, зміни форм державного втручання в економічне життя і т. д. Наявні в економічній літературі підходи до визначення природи господарських систем не дають змоги пояснити зміни в цих системах. Тому є дуже важливим питання про інструментарій дослідження економічних систем товарної форми виробництва.

Значної актуальності набуває питання про поняттєво-категоріальний апарат дослідження товарної форми виробництва. В українській економічній літературі ще переважає тлумачення основних понять і категорій товарної економіки, яке запропонували класики

ліворадикальної політичної економії. Зокрема дедалі настійнішою є потреба подолати визначення вартості, як уречевленої в товарі суспільної абстрактної праці. Таке спрощене визначення вартості не дає змоги створити раціональної концепції ціноутворення.

Глибокі зміни відбуваються в грошових відносинах, що становлять каркас товарної форми виробництва. Ще до Другої світової війни припинився безпосередній обмін золотих монет на товари. Золото було вилучено із внутрішнього обігу. Трохи довше протрималось золото в міжнародних розрахунках. Однак після краху Бреттон-Вудської валютної системи його вже не використовують і в міжнародному платіжно-розрахунковому механізмі. Подібно до всіх інших товарів золото купують за паперово-кредитні гроші. Золотий вміст грошових одиниць не фіксують уже більше чверті століття. Зміни в грошових відносинах поставили перед економічною теорією низку складних питань, які стали предметом тривалих наукових дискусій. Теоретичні суперечки ведуться навколо природи сучасних грошей, їхніх функцій, зокрема: чи зберегло золото за собою функцію міри вартості й чи можуть кредитні гроші бути загальним еквівалентом.

У другій половині XX ст. в усіх товарних економічних системах простежуються нові явища в динаміці цін, зокрема, зникла циклічна форма руху цін, і вони прямують вулицею з одностороннім рухом – тільки зростають. Еластичність цін униз практично блокована. Постійне підвищення загального рівня цін є чимось незвичним і навіть парадоксальним, оскільки темпи науково-технічного прогресу і продуктивності використання ресурсів тепер вищі, ніж у XIX ст. чи у першій половині XX ст. За логікою речей, підвищення ефективності використання ресурсів мала б спричинити зниження витрат і цін. Така поведінка цін – надзвичайно складне явище сучасної товарної економіки, яке привертає увагу дослідників.

Зміни охопили й усю систему макроекономічної координації товарної економіки. Сформульовані в середині XX ст. твердження пе-

редбачали приблизно такі сценарії розвитку систем її макрорегулювання. Згідно з кейнсіанським підходом, ринковий механізм як такий не забезпечує повної зайнятості за природного рівня виробництва, тому уряд повинен уживати заходів, які забезпечують високий рівень зайнятості. За цим підходом, державне регулювання є важливим елементом у макроекономічній координації. Щодо радикальної політекономії, то її прихильники твердили, що в процесі економічного розвитку підривається дія ринкового механізму. Відповідно зростає вага державного регулювання, яке передбачає розширення масштабів державної власності. Однак реальний хід подій у 80–90-х роках багато в чому не збігався із згаданими сценаріями, а за багатьма параметрами виявився протилежним. Хвиля денационалізації і приватизації прокотилася більшістю країн з розвиненою ринковою економікою, відносно зменшилася роль держави в макрорегулюванні економіки і зросла роль ринкового механізму. Виникає запитання: чому всупереч прогнозам у 80–90-х роках посилилось значення ринкового механізму в макроекономічному регулюванні? Яка найбільш фундаментальна основа розгортання цих процесів?

В економічній науці вже майже два сторіччя точиться гостра полеміка навколо питання про функціональний розподіл доходів у товарній економіці. Прихильники ліворадикальної версії цього розподілу твердять, що лише один фактор виробництва – праця – створює національний дохід, а усі решта фактори беруть участь у привласненні того, що створила праця. Згідно з цією версією: якщо в суспільстві такі фактори виробництва, як земля і капітал, перебувають у приватній власності, то в цьому суспільстві неминуче існує експлуатація. Чи справді на макроекономічному рівні здійснюється експлуатація в приватно-товарній економіці? Що є основою заробітної плати найманих працівників – вартість робочої сили чи граничний продукт праці? Відповідь на ці та інші запитання, пов'язані з функціональним розподілом доходу, є дуже важливими для подальшого розвитку аналітичної економії в Україні.

В умовах ринкової трансформації дедалі актуальнішими є питання про економічні стосунки домогосподарств і ділових одиниць з державою. Ці стосунки передусім здійснюються через оподаткування фізичних і юридичних осіб та державні трансфери. У науковому, політичному й економічному середовищах давно полемізується питання, які системи оподаткування найефективніші.

У цій книжці обговорено всі перелічені та низку інших питань. Автор сподівається, що він спромігся достатньо повно їх розкрити. Водночас автор усвідомлює, що відповіді на окремі з цих питань не є незаперечними і їх розв'язання вимагатиме подальших досліджень.